

I. KONSTITUCINĖ TEISĖ

TEISMO IR TEISĖJO NEPRIKLAUSOMUMO PRINCIPAS IR KONSTITUCINĖ JUSTICIJA

Virgilijus Valančius

Lietuvos apeliacinis teismas, Gedimino pr. 40/1, 2000 Vilnius
Telefonas 62 26 71
Elektroninis paštas vvalancius@vtr.lt

Pateikta 2000 m. vasario 11 d.

Parengta spausdinti 2000 m. balandžio 26 d.

Recenzavo Lietuvos teisės akademijos Valstybinio valdymo fakulteto Konstitucinės teisės katedros vedėja doc. dr. T. Birmontienė ir Lietuvos apeliacinio teismo narys doc. dr. K. Lapinskas

S a n t r a u k a

Atkūrus Lietuvos valstybingumą, vienas svarbiausių valstybės uždavinių tapo įgyvendinti teisinės sistemos reformą, sukurti demokratinės visuomenės poreikius atitinkančią teismų sistemą.

Vertinant konstitucinį valdžių padalijimo principą, išskirtinis vaidmuo šioje srityje tenka įstatymų leidėjui – Lietuvos Respublikos Seimui. Teismų sistemos reformos Lietuvoje pradžia laikoma 1992 m. sausio 16 d., kai Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas – įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo” 113 straipsnyje įvardijo šiuo metu veikiančias bendrosios kompetencijos teismų institucijas. Pagrįstai keliamas klausimas, ar institucinė teismų sistemos reforma (1995 m. sausio 1 d. įsteigti apygardų ir Apeliacinis teismai, nuo 1999 m. gegužės 1 d. veikia administracinių teismų sistema) yra pakankama prielaida kokybiniams pokyčiams teismų veikloje. Ar įstatymų leidyba visada eina Konstitucijoje nurodytu keliu? Kokie veiksniai lemia teisingumo sistemos efektyvų funkcionavimą? Pagaliau, kodėl Lietuvos ir kitų demokratiškas valstybių konstitucijose pabrėžiamas teismo ir teisėjo nepriklausomumas?

Nedidelės apimties straipsnyje nesiekiami išsamiai atsakyti į visus iškeltus klausimus. Straipsnio autorius analizės objektu pasirinko vieno iš konstitucinės doktrinos kūrėjų Lietuvoje – Konstitucinio Teismo vaidmenį ir įtaką įgyvendinant Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą nuostatą: “teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi”. Principai, normos, užfiksuotos teisės aktuose, neatsiranda savaime. Teismo nepriklausomumo idėja taip pat nesusiformavo be jokio pagrindo. Lietuvos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ir sprendimuose ne kartą yra išdėstęs savo poziciją teismo nepriklausomumo klausimu. Turint galvoje ypatingą Konstitucinio Teismo statusą, jo plėtojama konstitucinė doktrina turėtų būti svarbi ne tik teisinės minties raidai konkrečiai, bet ir Lietuvos teisėdarai apskritai. Pažymėtina, kad ir Lietuvos konstitucinės teisės doktrina išryškino tam tikras tendencijas, leidžiančias visapusiškai suvokti teismo ir teisėjų nepriklausomumo principo esmę, turinį bei reikšmę šiuolaikinėje valstybėje.

Straipsnio autorių imtis šios temos paskatino neretai skirtingai suvokiama teismo ir teisėjo nepriklausomumo esmė. Lietuvos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose, manytume, užveda ant kelio norinčius išsiginčyti į problemą. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo svarba visada siejama su žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantija. Pabrėždamas šį momentą, Konstitucinis Teismas išryškino ir kitus du demokratiškas vertybių įtvirtinimo ir apsaugos prasme ne mažiau svarbius teismo veiklos aspektus. Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti valstybėje egzistuojančios teisės įgyvendinimą ir garantuoti teisės viršenybę. Matyt, šiuose teiginiuose ir reikia ieškoti teismo kaip institucijos ir teisėjų procesinio bei asmeninio nepriklausomumo sampratos ištakų.

Reikšmingomis, manytume, pripažintinos Konstitucinio Teismo pastangos ne tik akcentuoti teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo fundamentalumą, bet ir brėžti (kartais netiesiogiai) tam tikras gaires, turinčias lemti teisinės sistemos reformos eigą.

1. Teisinės reformos sėkmę lemia įvairūs veiksniai. Pirmiausiai reikėtų paminėti kiekvienoje valstybėje egzistuojančias socialines (visuomenės sąmonės, taip pat ir teisinės, lygis, leidžiantis suvokti visų valdžios šakų lygybės būtinumą; bent minimalus pasitikėjimas teisminėmis institucijomis; pilietinės visuomenės modelio poreikis etc.) bei politines (stabili valstybės politinė valdžia; noras ir supratimas, kaip vykdyti reformą; politikų bendros pastangos su teisės mokslininkais ir praktikais sukurti ir pagrįsti teisinės reformos pagrindus; valstybės institucijų, įgyvendinančių teisinę reformą, kompetencija etc.) sąlygas.

Vis dėlto, nors ir turėdami palankiausias socialines ar politines sąlygas, teisinės reformos neįvykdysime, nesukurdami būtinų teisinių sąlygų, lemiančių reformos sėkmę. Prie tokių sąlygų priskirtinos: 1) realus valstybės valdžios šakų atribojimas; 2) aiškios konstitucinės nuostatos, leidžiančias nedviprasmiškai teigti, kad teisinė sistema grindžiama teismo ir teisėjų nepriklausomumo principu; 3) pakankama konstitucinė bazė, leidžianti pasirinkti patogiausią teisminės organizacijos modelį, kuris būtų grindžiamas visuomenės poreikiu turėti veiksmingą teisinę gynybą; 4) pagrindinių įstatymų, reglamentuojančių teisinės sistemos institucinę ir organizacinę struktūras, priėmimas.

2. Teismo veikla – daugialypė, įvairiapusiška, sudėtinga ir, be jokios abejonės, specifinė. Daugelio šalių konstitucijose: 1987 m. JAV Konstitucijos 3 straipsnyje; 1947 m. Italijos Konstitucijos 101 straipsnyje; 1949 m. Vokietijos Pagrindinio Įstatymo 97 straipsnyje; 1947 m. Japonijos Konstitucijos 76 straipsnyje [1, p. 35, 127, 181, 279]; 1992 m. Lietuvos Konstitucijos 109 straipsnyje [2, p. 71] įtvirtinta nuostata – principas, kurio esmė – teisingumą vykdo tik teismas. Čia pat pabrėžiama, kad teismas ir teisėjai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi. Tai rodo, kad valdžių padalijimo idėja visuotinai pripažįstama. Teisminei valdžiai patikėta išskirtinė ir jokiai kitai valdžios šakai nebūdinga funkcija. Jeigu vienai valdžios šakai priskiriama teisė leisti įstatymus, o kitai – juos vykdyti, tai teismui tenka vienas atsakingiausių uždavinių – aiškinti teisę ir ją taikyti, vykdam teisingumą. Šis valstybėje egzistuojantis principas suponuoja ir dar vieną unikalią teismo funkciją – saugoti žmogų nuo pačios valstybės.

Šiandien pastebima, kad, neatsižvelgiant į teisines sistemas, teisės doktrinų raidos tendencijas, pagrindinė nuostata išlieka – nei įstatymų leidžiamoji, nei įstatymų vykdomoji valdžia negali perimti teismo funkcijų. Tai labai aiškiai užfiksuota Europos Tarybos rekomendacijoje Nr. 94(12), pabrėžiant, kad teismo sprendimai negali būti peržiūrimi aukštesniojo teismo kitokia nei teismo tvarka, o nuteistojo asmens likimą kitos valstybės valdžios gali paveikti tik suteikus amnestiją ar malonę [3]. Teismas nuolat jaučia spaudimą, jam nuolat nori daryti įtaką kitos valdžios šakos ir visuomenė. Tačiau, ir būdamas nuolatinių konfliktų zonoje, teismas privalo išlikti objektyvus, nešališkas, principingas ir kartu teisingas.

3. Visoms valstybėms, pereinančioms nuo totalitarinio valstybės valdymo prie demokratinėmis vertybėmis grindžiamos valstybės struktūros, būdingas naujų teisės tradicijų kūrimo laikotarpis. Terminas “naujų”, matyt, nevisiškai tikslus, kadangi dabarties realybė dažniausiai skatina kurti savas tradicijas neišvengiamai naudojant pažangiausias Vakarų teisės tradicijos idėjas, o kai kuriais atvejais tiesiogiai naudojant tam tikrų teisės doktrinų receptiją. Ne išimtis ir Lietuva. Šiuolaikinės teismų sistemos reformos Lietuvoje pradžia laikoma 1992 m. sausio 16 d., kai Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas – įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo” 113 straipsnyje įvardijo šiuo metu veikiančias bendrosios kompetencijos teismų institucijas. Pabrėžtina tai, kad pirmą kartą teismų reformos pradžią Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas fiksavo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarime “Dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. birželio 15 d. įstatymo “Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo” 2 straipsnio ir šio įstatymo priėmimo tvarkos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” [4].

4. Pastebėtina, kad pastaruoju metu daug dėmesio skiriama konstitucinei teisei. Teisės mokslininkai ir praktikai yra nagrinėję įvairiausių konstitucinės justicijos raidos aspektus. Tačiau vienas ryškiausių ir įvairiausių „konstitucinės teisės autorių“ [5, p. 47–57] neabejotinai išlieka Konstitucinis Teismas. Teisinėje literatūroje, mokslinėse bei praktinėse konferencijose šalies Konstitucinio Teismo veikla gvildenta ne kartą. Pagundai savotiškai prisilieti prie Konstitucinio Teismo nutarimuose bei sprendimuose nagrinėtų kai kurių aspektų neatsispyrė ir straipsnio autorius.

5. Mus labiausiai domina teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo įgyvendinimas Lietuvos teisės sistemoje. Iš pirmo žvilgsnio Lietuva, regis, nesiskiria nuo kitų demokratiškesnių valstybių – teismo ir teisėjo nepriklausomumą garantuoja Konstitucija. Ji skelbia, kad teisėjai ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi (109 str. 2 d.) [2, p. 71]. Lietuvos ir kitų valstybių patirtis rodo, kad įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios šakos teismo nepriklausomumą interpretuoja skirtingai nei šį fundamentalų principą suvokia teisės mokslininkai ir praktikai. Reikėtų sutikti su V. Pakalniškiu, teigiančiu, kad neretai pažangiau mąstyti ir teisingai suprasti teisminės valdžios turinį bei vietą tarp kitų valdžių kliūdo istorinis palikimas [6, p. 60]. Skirtingas šio principo suvokimas kai kam sudaro prielaidas apsiriboti tik principo deklaravimu, nesiekiant (nesuvokiant ar nenorint), kad jis būtų realizuotas.

Natūralu, kad valstybėje turi būti atitinkama institucija, tarianti paskutinį žodį konstitucinių normų interpretavimo klausimu. Pagal Europoje susiklosčiusią tradiciją, konstitucinių normų aiškinimas patikėtas konstituciniams teismams. Su teisės normų, vienaip ar kitaip susijusių su teismo ir teisėjų nepriklausomumo principo įtvirtinimu Lietuvos teisės sistemoje, vertinimu susidurti teko ir Lietuvos Konstituciniam Teismui. Pažymėtina, kad Lietuvos konstitucinės teisės doktrina išryškino tam tikras tendencijas, leidžiančias visapusiškiau suvokti teismo ir teisėjų nepriklausomumo principo esmę, turinį bei reikšmę šiuolaikinėje valstybėje.

Lietuvos Konstitucinis Teismas, tikrindamas teisės aktų, reglamentuojančių teismų sistemą bei teisėjų statusą, daug dėmesio skyrė teismo ir teisėjų nepriklausomumo principo garantijų Lietuvoje klausimui. Galėtume išskirti šiuos analizės aspektus:

- **teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas** (Konstitucijos 115 straipsnio 2 punktą);
- **teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijos** (Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalis);
- **teisėjo procesinis nepriklausomumas** (Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalis).

Teismo ir teisėjų nepriklausomumo svarba visada siejama su žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantija [4]. Pabrėždamas šį momentą, Konstitucinis Teismas išryškino ir kitus du ne mažiau demokratiškesnių vertybių įtvirtinimo ir apsaugos prasme reikšmingus teismo veiklos aspektus. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad teismai, įgyvendindami teisingumą, privalo užtikrinti valstybėje egzistuojančios teisės įgyvendinimą ir garantuoti teisės viršenybę [4; 7; 8]. Manytume, šiuose teiginiuose ir reikia ieškoti teismo kaip institucijos ir teisėjų procesinio bei asmeninio nepriklausomumo sampratos ištakų.

Kartais, pasitelkus išimtinai gramatinį Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalies aiškinimą, teigiama, kad teismų ir teisėjų nepriklausomumas siejamas vien tik su „teisingumo vykdymu“, kuris iš esmės tapatinamas su „bylos nagrinėjimu“ [7]¹. Kitaip tariant, įrodinėjama, kad teisėjas nepriklausomas turi būti (mes vartotume terminą „privalo“) tik nagrinėdamas konkrečią bylą. Mūsų nuomone, toks teisėjo funkcijų nepriklausomumo aiškinimas klaidingai susiaurinamas ir tampa savotiška kliūtimi, siekiant atskleisti teismo ir teisėjų nepriklausomumo principo turinį. Tiriant normos turinį, nepakanka pasitelkti vienintelį aiškinimo metodą [9, p. 167–237]. Konstitucinio Teismo teisėjas E. Jarašiūnas, aptardamas Konstitucinio Teismo tyrimo metodus konkrečiose bylose lemiančius veiksnius, pažymėjo įvairių Konstitu-

¹ Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25–1, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69–1 ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Suinteresuoto asmens atstovo – teisingumo viceministro dr. G. Švedo paaiškinimas: „[...] Teisėjų ir teismų nepriklausomumas garantuojamas tik teisingumo vykdymo etape. Lietuvos konstitucinėje justicijoje jau buvo išsamiai nagrinėtas teisėjų ir teismų nepriklausomumas bei jo garantijų turinys. Konstitucija nustato tik pagrindines valstybės valdžių funkcijas ir jų veiklos principus. Sisteminė jų analizė leidžia teigti, kad valdžių padalijimas negali būti suvokiamas absoliučia prasme. Taip įtvirtinta skirtingų valstybės valdžių pusiausvyra, kurios garantija – valdžių bendradarbiavimas bei nepriklausomumas vykdant konstitucines funkcijas“.

cijos interpretavimo metodų (gramatinio, sisteminio, istorinio, teleologinio, lyginamojo, analogijos ir kt.) naudojimo svarbą, siekiant suvokti Konstituciją kaip vientisą visumą, aiškinant abstrakčias, labai bendro pobūdžio normas [5, p. 47–57]. Analizuojant teismo ir teisėjų nepriklausomumo esmę, iš tiesų svarbu išsiaiškinti ir *teisingumo vykdymo sąvokos* turinį. Šia prasme reikšmingu laikytina konstitucinės teisės doktrinos kūrėjo pozicija. 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime Konstitucinis Teismas pakankamai moderniai ir, mūsų nuomone, sėkmingai apibūdino *teisingumo vykdymą* kaip “teismų funkciją, lemiančią šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą” [7]. Toks konstitucinės normos aiškinimas atvėrė galimybę Konstituciniam Teismui visapusiškiau ir plačiau pažvelgti į teismo ir teisėjų nepriklausomumo principo turinį bei išryškinti jo svarbą apskritai teisinės (taip pat ir teismų) reformos tolesnei raidai Lietuvoje.

Kas paskatino Konstitucinį Teismą Lietuvos teisei iki šiol neregėtu aspektu žvilgtelti į šią problemą? Manytume, kad tai visų pirma nulėmė teismo vietos ir vaidmens *svarba* valstybės ir apskritai kiekvieno asmens gyvenime. Pagaliau ir pačios *valstybės pozicija* – skatinti piliečius aktyviau ginti savo pažeistas teises – pirmiausia – nuo vykdomosios valdžios. Tokią išvadą suponuoja keletas aplinkybių. Pirmą, teismų bylų skaičius per pastaruosius metus gerokai išaugo. Paprastai pripažįstama, kad bylų daugėjimas teismuose yra vienas iš visuomenės pasitikėjimo teismu indikatorių. Kitas momentas – Lietuvos Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalyje numatytos galimybės įsteigti specializuotus administracinius teismus realizavimas: nuo 1999 m. gegužės 1 d. Lietuvoje veikia administracinių teismų sistema [10]. Reikėtų sutikti su prof. M. Bulingeriu, teigiančiu, kad individo teisių apsauga nuo vykdomosios valdžios veiksmų itin reikšminga valstybėse, vykdančiose socialines ir ekonomines reformas [11, p. 200]. Pripažįstant žmogaus teisių apsaugos prioritetą šiuolaikinėje valstybėje, iškyla klausimas, kas, kokia institucija gali racionaliai ir efektyviai jas garantuoti. Nepaisant teisinių sistemų skirtumų, atsakymas yra vienintelis – tik teismas.

6. Stebėdami Konstitucinio Teismo teisinės minties raidą, šaltinius, kuriais remdamasis teismas argumentuoja teiginius bei nuostatas, įžvelgiame, kad konstitucinė justicija mūsų valstybėje formuojasi veikiamą pažangiausių Vakarų teisinės minties tradicijų, kurios užfiksuotos visuotinai pripažįstamuose tarptautinės teisės aktuose, didžiulį tarptautinį autoritetą turinčių tarptautinių organizacijų rezoliucijose, chartijose, deklaracijose bei rekomendacijose.

Krenta į akis, kad Lietuvos Konstitucinis Teismas, atskleisdamas teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo reikšmę, nepasirinko vien tik siauro ar formalaus Konstitucijos normos analizavimo ir aiškinimo kelio. Neabejotina, kad kai kurios nuostatos yra gimusios mokslinių diskusijų pagrindu. Pritartume vieno iš Lietuvos konstitucinės justicijos tyrinėtojų E. Jarašiūno minčiai, kad Konstitucinis Teismas ir neturėtų apsiriboti vien minimalia argumentacija ar vengti doktrinos, mokslinio pobūdžio vertinimų, nes “be doktrinos Konstitucinio Teismo sprendimas būtų negyvas” [5, p. 49]. Ne kartą pastebime, kad Konstitucinis Teismas atspirties taškų ieško ne tik įvairiose teisės doktrinos, bet, kaip minėjome, ir tarptautiniuose aktuose. Tarkime, pirmąkart susidūręs su teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo vertinimu, Konstitucinis Teismas savo teisinę argumentaciją *inter alia* pagrindė ir Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1985 m. gruodžio 13 d. rezoliucijoje Nr. 40/146 įtvirtintais pagrindiniais teismų nepriklausomumo principais ir pripažino, kad įstatymo leidėjo nuostata, jog Aukščiausiojo Teismo teisėjų įgaliojimai nutraukiami anksčiau nustatyto termino, prieštarauja Konstitucijai [4]. Nepraėjus metams, gvildendamas Vyriausybės galimybės premijuoti ir mokėti priemokas teisėjams konstitucingumą, Konstitucinis Teismas jau drąsiau pasirinko tarptautiniais aktais, savo poziciją argumentuodamas 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimta Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija, 1985 m. lapkričio 29 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 40/32, 1950 m. lapkričio 4 d. priimta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Europos Tarybos Ministrų komiteto 1994 m. spalio 13 d. priimta rekomendacija Nr. 94/12 “Dėl teisėjų nepriklausomumo, jų veiksmingumo ir vaidmens” [12].

Remdamasis minėtais aktais, Konstitucinis Teismas pripažino ir Lietuvos teisės doktrinoje užfiksavo teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo visuotinumą ir universalumą, padėjo pagrindus teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo sampratai ir jo svarbos įtvirtinimui Lietuvos konstitucinėje doktrinoje. Minėtu nutarimu Konstitucinis Teismas prieštaraujančia

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio 2 daliai pripažino nuostatą, jog Lietuvos Respublikos Vyriausybė tvirtina premijų dydžius Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkui, o teisingumo ministras – Lietuvos apeliacinio, apygardų, apylinkių teismų pirmininkams ir teisėjams. Pabrėžta, kad teismo ir teisėjo statusas valstybėje yra ypatingas, teisėjas pagal jo atliekamas pareigas negali būti priskiriamas prie valstybės valdininkų. Šią nuostatą Konstitucinis Teismas pakartojo ir 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime. Analizuodamas, ar kai kurie Teismų įstatymo straipsniai atitinka Konstituciją, nuėjo dar toliau – tarp argumentacijos šaltinių minima ir Tarptautinės Teisėjų Asociacijos 1999 m. lapkričio 17 d. priimta Visuotinė teisėjo chartija [7], o 2000 m. sausio 12 d. sprendime paminėti Kanados ir Čekijos konstitucinių teismų nutarimai [13].

7. Nemanytume, kad tai atsitiktinumas. Greičiau tai tam tikros tendencijos, pretenduojančios tapti dėsningumu. Kitaip neįmanoma konstitucinės doktrinos raida, Konstitucinio Teismo nutarimų “argumentacijos mokslinis pagrįstumas, teisinės analizės nuodugnumas, teisinio mąstymo originalumas” [5, p. 56]. Aptardami tarptautiniuose aktuose užfiksuotų nuostatų poveikį, aiškinant teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo turinį, norėtume paminėti keletą dokumentų, kuriais nebuvo remtasi Konstituciniam Teismui nagrinėjant teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijų svarbą. 1993 m. kovo 20 d. Europos Teisėjų Asociacija Vysbadeno susitikimo metu patvirtino Europos teisėjo chartiją, kurios 8 straipsnyje nustatyta, kad teisėjai už savo pareigų atlikimą turi gauti atlyginimą, užtikrinantį tinkamą ekonominį nepriklausomumą. Atlyginimas negali būti mažinamas teisėjui einant pareigas [14]. 1998 m. liepos 10 d. Europos Tarybos sudaryta nepriklausomų ekspertų komisija parengė Europos chartiją dėl teisėjų statuso (toliau tekste – Chartija). Chartijos 6.1 straipsnyje nurodoma, kad už teisėjo pareigų vykdymą turi būti atlyginama taip, kad teisėjas būtų apsaugotas nuo galimo spaudimo, siekiant paveikti priimamus sprendimus ar teisėjo elgseną apskritai, ir taip apsaugomas teisėjo nepriklausomumas ir nešališkumas. Norėtusi atkreipti dėmesį į Chartijos 1.1 straipsnyje įtvirtintą bendro pobūdžio taisyklę, nustatančią, kad valstybėje jau suteiktos teisėjų socialinio pobūdžio garantijos negali būti mažinamos [15]. Nors aptariamuose Konstitucinio Teismo nutarimuose nėra tiesioginių nuorodų į Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentus, neabejotina, kad Strasbūro teismo jurisprudencija daro įtaką Konstitucinio Teismo formuojamų teisės vertybių raidai. Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismas atkreipia dėmesį, kad, nustatant teismo *nepriklausomumą* Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies prasme, vieni svarbiausių *inter alia* kriterijų yra: 1) teisėjų paskyrimo būdas; 2) laikotarpis, kuriam paskiriama į pareigas; 3) garantijų, leidžiančių apsisaugoti nuo išorinio poveikio įtvirtinimas [16]. Kitoje byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžia institucijos, vykdančios teisingumo funkcijas, *nepriklausomumą* nuo vykdomosios valdžios, nurodydamas tai kaip vieną iš besąlygiškų reikalavimų [17]. Tai pabrėžta ir klasikinėmis tapusiose *Piersacko* bei *Campbello ir Fello* bylose [18]. Taigi, kaip minėjome, Lietuvos Konstitucinis Teismas nutarimuose ir sprendimuose interpretuodamas konstitucines nuostatas, rėmėsi pažangiausia vakarų teisės tradicijos mintimi.

8. Konstitucinio Teismo veikla, ypač kai tiriamas teisės aktų, susijusių su normomis, užfiksuotomis Lietuvos Respublikos Konstitucijos IX skirsnyje, konstitucingumas, tarsi primena (J. Žilyš vartoja terminą “sufleruoja” [19, p. 58–68]) įstatymų leidėjui, kad Lietuva yra ratifikavusi Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvenciją. Nagrinėdamas peticijas, Europos žmogaus teisių teismas pakankamai dažnai yra prašomas ištirti, ar asmens bylos metu teismas iš tiesų buvo nešališkas bei nepriklausomas. Dėl Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimo kreipimusi į Strasbūro teismą jau esama ir iš Lietuvos [20]. Šia prasme pažymėtinas Konstitucinio Teismo vaidmuo, baudžiamajame procese nustatant tam tikras ribas tarp teismo kaip nešališko vertintojo ir kaltintojo funkcijų skirtumo. Tirdamas kai kurių baudžiamąjį proceso kodekso (toliau tekste – BPK) normų konstitucingumą, Konstitucinis Teismas konstatavo, jog BPK 280 straipsnio 2 dalis, nustatanti, kad posėdžio pirmininkas įspėja proceso dalyvius apie kaltinimo pakeitimo galimybę, dėl savo nekonkretumo leidžia daryti prielaidą, kad teismas vienu metu atlieka ne tik teisingumo, bet ir kaltinimo funkcijas. Lietuvos teisėjai teigiamai vertina tai, kad prieštaraujančia Konstitucijai pripažinta BPK nuostata, įpareigojanti teismą ar teisėją duoti nurodymus tardytojui ar kvotos organui, jeigu pripažįstama, kad parengtinis tyrimas iš esmės neišsamus. Nekyla abejonių, kad tokiu atveju

teismas imasi nebūdingų funkcijų, o proceso šalims susidaro prielaidos abejoti teismo nešališkumu [21]. Drįstume teigti, kad, šalindamas iš Lietuvos teisės aktų ydingas normas, Konstitucinis Teismas atlieka Lietuvos teisės „sanitaro“ vaidmenį. Nuo Konstitucinio Teismo kruopštumo, preciziškumo, ypač teismo procesinę veiklą reguliuojančių normų „valymo“ srityje, priklausys Lietuvos valstybei palankių ir nenaudingų bylų santykis Europos Žmogaus Teisių Teisme. Kita vertus, Konstitucinis Teismas negali pats pasirinkti konstitucinės problematikos. Manytume, kad teismų aktyvumas inicijuojant bylų nagrinėjimą Konstituciniame Teisme, nors pastaraisiais metais ir padidėjo, išlieka pernelyg mažas [22, p. 2–5]. Nereikėtų pamiršti, kad be Vyriausybės ar penktadalio Seimo narių inicijuoti aukščiausiojo lygio teisės aktų konstitucingumo kontrolę Lietuvoje gali tik teismas (Konstitucijos 106 str. 1 d.).

9. Konstitucinio Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo vertinimas Konstitucinio Teismo nutarimuose ir sprendimuose, jo reikšmės ir reikalingumo atskleidimas bei pabrėžimas turėtų sulaukti atgarsio. Ir ne vien teisininkų. Nerimą kelia tai, kad iki šios dienos neturime Teismų įstatymo, atitinkančio Lietuvos Konstituciją. 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimu [7] šalies Konstitucinis Teismas, vertindamas kai kurių Teismų įstatymo straipsnių konstitucingumą, prieštaraujančiomis Konstitucijai pripažino minėto teisės akto 14 straipsnio 2 dalį, 33 straipsnio 2, 3 ir 4 dalis, 34 straipsnio 2 ir 3 dalis, 36 straipsnio 1 dalį, 51 straipsnio 3 dalį, 56 straipsnio 5, 6, 7 ir 8 dalis, 58 straipsnio 2 dalį, 59 straipsnio 4 dalį, 69 straipsnio 2 dalį ir 73 straipsnio 2 dalį. Tai bene pirmas atvejis Lietuvos Konstitucinio Teismo praktikoje, kai skirtingu mastu antikonstitucinėmis vienu metu pripažįstamos net šešiolika teisės normų. Galbūt rengiant tokį fundamentalų, konstituciniu įstatymu pretenduojantį tapti teisės akta kaip Teismų įstatymas, nebuvo išklaudyta konstitucinės teisės specialistų nuomonė. Klaidų nereikėtų kartoti. Pribrendo laikas Lietuvoje priimti šiuolaikinį, demokratinės teisės tradicijas ir Konstituciją atitinkantį teismų veiklą reguliuojantį įstatymą. Jame turėtų numatyti nuostatas, garantuojančias teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo realizavimą. Įstatymo leidėjas turėtų atsižvelgti į vieno iš konstitucinės doktrinos Lietuvoje kūrėjų – Konstitucinio Teismo nutarimuose atskleidžiamus esminius demokratinės valstybės ir teisės principus. Teismo ir teisėjo nepriklausomumas – vienas jų.

Išvados

Teismo ir teisėjo nepriklausomumo reikalingumo šaknys glūdi visuomenės poreikyje turėti teisę į sąžiningą ir tinkamą teismą. Toks principas yra įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Tikrindamas teisės aktų, susijusių su teismo veikla, konstitucingumą ir kartu aiškindamas teismo ir teisėjo nepriklausomumo esmę, teisingumo vykdymo sąvokos sampratą, Konstitucinis Teismas Lietuvoje pabrėžia fundamentalų ne tik konstitucinės, bet ir apskritai teisės doktrinos principą – teisę į nepriklausomą teismą. Be asmeninio teisėjo nepriklausomumo, ne mažiau svarbus yra institucinis teismo nepriklausomumas. Turėtų būti sutelktos visos pastangos tam, kad galėtume iš tiesų apolitiškai pažvelgti į teismo nepriklausomumo svarbą. Akivaizdu, kad laikas Lietuvoje priimti šiuolaikinį, demokratinės teisės tradicijas bei Konstituciją atitinkantį ir teismų veiklą reguliuojantį įstatymą. Jame turėtų numatyti nuostatas, garantuojančias teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo realizavimą. Tai leistų teismui nevaržomai įgyvendinti teisę bei garantuoti teisės viršenybę Lietuvoje. Nepriklausomas teismas yra esminė teisinės valstybės radimosi prielaida.

LITERATŪRA

1. **Современные** зарубежные конституции. – Москва, 1992.
2. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija. – V., Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993.
3. **Independence**, impartiality and competence of judges. Achievements of the Council of Europe. MJU – 22(99) 5).
4. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. birželio 15 d. įstatymo “Dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio

teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo” 2 straipsnio ir šio įstatymo priėmimo tvarkos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios. 1994 m. gruodžio 30 d. Nr. 101–2045.

5. **Jarašiūnas E.** Keletas Konstitucinio Teismo, vieno iš konstitucinės doktrinos kūrėjų, veiklos aspektų // Jurisprudencija: LTA mokslo darbai. 1999. T. 12(4).
6. **Pakalniškis V.** Dėl teisminės valdžios šaltinio ir jos veiksmingumo: konferencijos medžiaga. – V., Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
7. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25–1, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69–1 ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios. 1999 m. gruodžio 24 d. Nr. 109–3192.
8. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 30 d. sprendimas “Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 22 d. nutarimo 1 punkto 2 papunkčio išaiškinimo” // Valstybės žinios. 1995 m. sausio 4 d. Nr. 1–21.
9. **Mikelėnienė D., Mikelėnas V.** Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. – V., 1999.
10. **Lietuvos Respublikos** administracinių teismų įsteigimo įstatymas. 1999 m. sausio 14 d. Nr. VIII–1030 // Valstybės žinios. 1999 m. vasario 3 d. Nr. 13–309.
11. **Bullinger M.** Comparative aspects of judicial protection against the executive. Conclusions of an international colloquium // Max Plank Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg / Germany. JUDICIAL PROTECTION AGAINST THE EXECUTIVE. 3. Comparative Law / International Law, english edition. – New York, 1971.
12. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. kovo 31 d. nutarimo Nr. 465 “Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 3 d. nutarimo Nr. 124 “Dėl Lietuvos Respublikos teismų, valstybinio arbitražo, prokuratūros bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų darbo apmokėjimo” dalinio pakeitimo” atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 46 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 4 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymui, taip pat Lietuvos įstatymui “Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros darbuotojų, valstybinių arbitrų bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų tarnybinių atlyginimų” // Valstybės žinios. 1995 m. gruodžio 13 d. Nr. 101–2264.
13. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 4 d. sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo išaiškinimo // Valstybės žinios. 2000 m. sausio 14 d. Nr. 4–100.
14. **Judges.** Charter in Europe. Euroiustitia, summer, 1997.
15. **European** Charter on the statute for judges; Council of Europe. DAJ/DOC (98) 23.
16. **Belilos byla.** 1988 m. balandžio 29 d. Series A no. 132. P. 30. para 67.
17. **Demicoli byla.** 1991 m. rugpjūčio 27 d. Series A no. 210. P. 18. para 39.
18. Plačiau žr.: **Piersacko** byla. 1982 m. spalio 1 d. Series A no. 53; **Campbello ir Fello** byla. 1984 m. birželio 28 d. Series A no. 80.
19. **Žilys J.** Kai kurios Lietuvos teisės kūrimo problemos ir Konstitucinis Teismas // Jurisprudencija: LTA mokslo darbai. 1999. T. 12(4).
20. “**Respublika**”. 2000 m. sausio 13 d.
21. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2, ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios. 1999 m. vasario 10 d. Nr. 15–402.
22. Plačiau žr.: **Rinkevičius V.** Šešeri Konstitucinio Teismo metai // Justitia. 1999. Nr. 1.

The Principle of Independence of Judiciary and Constitutional Justice

V. Valančius

Court of Appeal of Lithuania

SUMMARY

With the restoration of the statehood of Lithuania one of the most important tasks facing the State was reform of the legal system and the establishment of a judicial system satisfying the needs of the democratic society.

Does the legislation always take the direction indicated in the Constitution? Why is the independence of judiciary emphasised in the Constitutions of Lithuania and other democratic countries?

Article 109 of the Constitution which says that “the judge and the courts shall be independent in administering justice” have been chosen by the author as an object for analysis. The Constitutional Court of Lithuania in its rulings has repeatedly expressed its opinion on the independence of judiciary, elucidated certain tendencies that enable a deeper understanding of the gist of the principle of independent judiciary, its contents and importance in the contemporary state. The author was urged to deal with this subject matter by often occurring different understanding of the essence of the independence of the judge and the court. Bearing in mind an extraordinary status of the Constitutional Court, the constitutional doctrine developed by the Court should be important not only for the evolution of legal ideas specifically but for all the Lithuanian jurisprudence in general.